

„Ucrainica“ в журналі „Былое“ за минулий (1906) рік.

Свобода друку, завойована нарівні з иньшими свободами великим визвольним рухом російським, дала де яку змогу російському громадянству зайнятись вивченням свого минулого, вивченням історії цього визвольного руху і еволюції власної політичної свідомости. До останнього часу на перешкоді цьому стояли тяжкі цензурні умовини і цілий ряд заборон, що, наче чербер той мітичний, зупиняли кожного, хто хотів би пролити світ непідкупної правди на факти політичного минулого і познайомити маси народні з тими численними тяжкими жертвами, що приносились громадянством на олтарь визвольного руху. Архіви ріжних державних інституцій, а надто тих, що стежили спеціально за тим, щоб не допустити розвинутиись цьому рухові до логічного кінця, і тепер ще неприступні для користування громадянства і наукових дослідів; численні факти і події з історії боротьби громадянства за елементарні права горожанські, з історії діяльности ріжних партій революційних залишаються невідомими і похованими від загалу. Уряд не дає змоги ознайомитись з ними навіть людям науки і на підставі цього знайомства встановити об'єктивний генетичний звязок сучасного—з тим, що минуло, і пролити справжній світ на темні і сумні сторінки політичної історії російської. Та не дивлячись на це, російське громадянство, одержавши де яку змогу користуватися хоч і обгризаною, але

всеж таки свободою дрюку, вживає всіх засобів, аби задовольнити пекучій потребі в справі вивчення і правдивого освітлення історії своїх змагань за політичну волю та за встановлення в Росії демократичного ладу. Дякуючи колективним заходам, ця пекуча потреба починає зреалізовуватися потроху і те, що застиалося туманом та чорною хмарою урядової мовчанки або офіційної науки, виступає тепер в правдивому світлі. З спеціальною метою вивчення історії «освободительного движения» засновано було в початку 1906 року історичний журнал «Былое», в якому через увесь цей рік, уміщено чи мало цікавого матеріалу в формі монографічних дослідів, спогадів, дневників, хронікерських і бібліографічних замітокъ, офіційних документів, листів, автобіографій і т. и., що так або інакше освітлюють нам той шлях, яким прямував визвольний рух, і тих діячів, які брали в ньому ту чи иншу участь. З величезним інтересом і захопленням читаються ці матеріали. І ні один історик, що хотів би зрозуміти сучасний стан річей в Росії і вияснити собі форми політичних змагань російського громадянства, не зможе ігнорувати матеріалів, оголошених редакцією «Былого».

Та не тільки для історика російського визвольного руху ці матеріали мають ціну та значіння. З великою увагою зупиняться над книжками «Былого» і той, хто шукає фактів і відомостей до історії національних змагань недержавних народів Росії: на сторінках цінного журналу зустрине він досить часто нові факти з історії політичної думки і акції і свого рідного народу, які хоч може і не дадуть йому повного малюнку історії національної свідомости і активного національного руху серед рідного народу, та всеж допоможуть йому зазначити нові риси в цьому малюнку, вияснити де які темні боки його і дадуть змогу намітити той напрямок, по якому треба йти далі, щоб зірвати полуду з темних сторінок рідної історії.

Уміщено на сторінках «Былого» і де які матеріали з історії національного руху на Україні. Де які з них не есть новина; инші ж, навпаки, появляються в дрюку вперше і варті того, щоб занотувати їх на сторінках нашого журналу. Подаємо

ці потатки в хронологічному порядку в міру того, як друковались матеріали в «Былому».

Кн. 1. январь. *«Вопросъ о преобразованіи государственнаго строя Россіи въ XVIII і первой четверти XIX вѣка».* В. И. Семевскаго. В цьому нарисі відомий історик російський подає між иншим цікаві відомости про участь «малоросійських депутатів» в знаменитій Катерининській комісії 1767 року. Історик зазначає, що самий факт виборів до цієї комісії і складання наказів депутатам до неї «дали привід для виявлення змагань до місцевого самоврядування через реставрацію гетьманства, знищеного в 1764 році. Але «Малоросійський генерал-губернатор Румянцев вмішався у вибори і в справу складання наказів; він звелів знищити де які накази, що не відповідали намірам урядовим, і замінити їх новими». Тіж виборщики, що не корились Румянцеву, отдавались під суд (стр. 5). Крім цих фактів, відомих в напій історичний літературі, в статті Семевського немає цікавого для історії українського національного руху матеріалу.

Кн. II. *„Изъ исторіи «Общества св. Кирилла и Меводія» (1847)“*, (стр. 67—69). Під цим заголовком уміщено «уставъ и правила» товариства і дві прокламації—одна до «братъевъ украинцевъ», друга—до «братъевъ—великороссовъ». І «уставъ» і «прокламації» появляються в друку вперше. Подаємо їх цілком так, як надруковано їх в «Былому».

Уставъ славянскаго общества св. Кирилла и Меводія.

Главныя идеи.

1) Принимаемъ, что духовное и политическое соединеніе славянъ есть истинное ихъ назначеніе, къ которому они должны стремиться.

2) Принимаемъ, что при соединеніи каждое славянское племя должно имѣть свою самостоятельность, а такими племенами признаемъ: южно - руссовъ, сѣверно - руссовъ съ бѣлоруссами, поляковъ, чеховъ съ словенцами, лужичанъ, иллиро-сербовъ съ хорутанами и болгарь.

3) Принимаемъ, что каждое племя должно имѣть правленіе народное и соблюдать совершенное равенство согражданъ по ихъ рожденію, христіанскимъ вѣроисповѣданіямъ и состоянію.

4) Принимаемъ, что правленіе, законодательство, право собственности и просвѣщеніе у всѣхъ славянъ должно основываться на святой религіи Господа нашего Иисуса Христа.

5) Принимаемъ, что при такомъ равенствѣ образованность и чистая нравственность должны служить условіемъ участія въ правленіи.

6) Принимаемъ, что долженъ существовать общій славянскій соборъ изъ представителей всѣхъ племенъ.

Главныя правила Общества.

1) Устанавливаемъ общество съ цѣлью распространенія вышензложенныхъ идей преимущественно посредствомъ воспитанія юношества, литературы и умноженія числа членовъ Общества. Общество именуется своими покровителями святыхъ просвѣтителей Кирилла и Меодія и принимаетъ своимъ знакомъ кольцо или икону, съ именемъ или изображеніемъ сихъ святыхъ.

2) Каждый членъ общества произноситъ присягу при поступленіи употреблять дарованіе, труды, состоянія, общественныя свои связи для цѣлей общества, и ежели бы какой членъ претерпѣлъ гоненія и даже мученія за принятія обществомъ идеи, то, по данной присягѣ, онъ не выдаетъ никого изъ членовъ, своихъ братій.

3) Въ случаѣ членъ попадетъ въ руки враговъ и оставить въ нуждѣ семейство, общество помогаетъ ему.

4) Каждый принятый членъ общества можетъ принять новаго члена безъ необходимости сообщать ему объ именахъ прочихъ членовъ.

5) Въ члены принимаются славяне всѣхъ племенъ и всѣхъ званій.

6) Совершенное равенство должно господствовать между членами.

7) Такъ какъ въ настоящее время славянскія племена исповѣдуютъ различныя вѣроисповѣданія и имѣютъ предубѣжденія другъ противъ друга, то общество будетъ стараться объ

уничтоженіи всякой племенной и религіозной вражды между ими и распространять идею о возможности примиренія разногласій въ христіанскихъ церквахъ.

8) Общество будетъ стараться заранѣе объ искорененіи рабства и всякаго униженія низшихъ классовъ, равнымъ образомъ и о повсемѣстномъ роспространеніи грамотности.

9) Какъ все общество въ совокупности, такъ и каждый членъ должны свои дѣйствія соображать съ евангельскими правилами любви, кротости и терпѣнія; правило же: цѣль освящаетъ средство — общество признаетъ безбожнымъ.

10) Нѣсколько членовъ общества, находясь въ одномъ извѣстномъ мѣстѣ, могутъ имѣть свои собранія и постановлять частныя правила для своихъ дѣйствій; но дабы они не противорѣчили главнымъ идеямъ и правиламъ общества.

11) Никто изъ членовъ не долженъ объявлять о существованіи и составѣ общества тѣмъ, которые не вступаютъ или не подають надежды вступить въ него.

Прокламацій.

1. Братья—украинцы!

Это разсужденіе предлагаемъ вамъ передъ глаза и даемъ на размышленіе: Хорошо ли такъ будетъ, какъ эти пункты скажутъ:

1) Мы принимаемъ, что всѣ славяне должны между собою соединиться.

2) Но такъ, чтобъ каждый народъ составлялъ особенную Рѣчь Посполитую и управлялся не слитно съ другими, такъ чтобъ каждый народъ имѣлъ свой языкъ, свою литературу, свое общественное устройство. Такими народами признаемъ: великороссіанъ, украинцевъ, поляковъ, чеховъ, лутичанъ, хорутанъ. иллиро-сербовъ и болгарь.

3) Чтобъ единствоваль сеймъ или славянское собраніе, гдѣ бы сходились депутаты отъ всѣхъ республикъ славянскихъ, и тамъ разсуждали бы и рѣшали дѣла, которыя относятся ко всему союзу славянскому.

4) Чтобъ въ каждой республикѣ былъ правитель, избранный на время, и надъ цѣлымъ союзомъ былъ такой же правитель, выбранный на время.

5) Чтѡбъ въ каждой республикѣ было всеобщее равенство и свобода и никакія различія сословія.

6) Чтѡбъ депутатами и чиновниками дѣлали не по происхожденію и не по имуществу, а по уму и образованности, народнымъ выборомъ.

7) Чтѡбъ вѣра Христова была основаніемъ законодательства и общественнаго порядка въ цѣломъ союзѣ и въ каждой республикѣ.

Вотъ, братья украинцы, жители Украины обѣхъ сторонъ Днѣпра, мы даемъ вамъ это на размышленіе; прочитайте со вниманіемъ и пусть каждый думаетъ, какъ достигнуть этого, и какъ бы лучше сдѣлать. Много головъ, много умовъ,—говорить пословица. Если бы объ этомъ станете прилежно думать, то когда придетъ пора вамъ заговорить объ этомъ, Господь даруетъ вамъ смыслъ и урозумѣніе.

2. Братья великороссіяне и поляки!

Сіе глаголетъ къ вамъ Украина, нищая сестра ваша, которую вы распяли и растерзали, и которая не помнитъ зла и соболѣзнуетъ о вашихъ бѣдствіяхъ, и готова проливать кровь дѣтей своихъ за вашу свободу. Прочитайте посланіе это братское, обсудите важное дѣло вашего общаго спасенія, возстаньте отъ сна и дремоты, истребите въ сердцахъ вашихъ безразсудную ненависть другъ къ другу, возженную царями и господами, на общую погибель нашей свободы, устыдитесь ярма, которое тяготитъ ваши плечи, устыдитесь собственной своей испорченности, предайте проклятію святотатственныя имена земного царя и земного господина; изгоните изъ умовъ вашихъ духъ невѣрія, занесенный отъ племенъ нѣмецкихъ и романскихъ, и духъ закоснѣлости, вдохнутый татарами, облекитесь въ свойственную славянамъ любовь къ человѣчеству, вспомните также о братьяхъ вашихъ, томлящихся и въ шелковыхъ цѣпяхъ нѣмецкихъ и въ когтяхъ турецкихъ, и да будетъ цѣлью жизни и дѣятельности каждою изъ васъ: Славянскій союзъ, всеобщее равенство, братство, миръ и любовь Господа нашего Иисуса Христа. Аминь.

В другій же книжці «Былого» умѣщено докладну бібліографічну рецензію (стор. 292—299) *С. Русовой* на «Собраніе поли-

тическихъ сочиненій М. П. Драгоманова. Т. I, издание редакції «Освобожденія» Парижъ. 1905 г.

Бн. III (март). «Письмо А. П. Желябова къ Драгоманову» (стр. 81—73). Лист цей надруковано було самим Драгомановим, після смерті Желябова в журналі «Вольное Слово» і крім того видано було окремих виданням заразом з невеличкою передмовою до нього Драгоманова.

Бн. IV (апріль). *Семенъ Олейничукъ. П. Е. Щеголева* (стр. 107—125). В цій статті автор оповідає про надзвичайно цікаву людину Семена Олейнічука, замученого в катувальнях Шлісельбургської фортеці тільки за одне те, що він мав «вредныя мысли».

Олейнічука заарештовано було 1849 року в Никольській слободі остерського повіту чернігівської губернії. Під час трусу забрато у нього папери на 158 аркушах під заголовкомъ «*Историческій разсказъ природныхъ жителей Малороссіи заднѣпровской, т. е. губерній кievской, каменецъ-подольской и житомиръ-волинской, про свое житье-бытье*». Слідство, зроблене по наказу київського генерал-губернатора Бібікова чиновником «особыхъ порученій» Сініцьким, виявило такі біографічні дати з життя Олейнічука. Він народивсь в 1798 р. і був кріпаком поміщиків Собіщанських в винницькому повіті волинської губ. Без відома поміщика батько Олейнічука віддав його до вінницької гімназії, де він пробув до 1824 року. З гімназії Олейнічука було відпроваджено до поміщика, котрий хотів його оддати у москалі, але Олейнічук втік від пана і діставши якомсь документа шляхтича Сорочинського, жив по чужим паперам спочатку десь приходським учителем, потім в Почаївській лаврі, затим в католицькому монастирі ордена Кармелітів волинської губ. З цього монастиря Олейнічука вже в чині клерика переведено було в кармелитський монастирь в г. Чаусі могильовської г. В 1833 р. Олейнічук знов повернувся на православіє, був приходським учителем в оршанському повіті,—потім повернувся сам до поміщика, котрий оддав його під суд. Але справа скінчилась якомсь гарно для Олейнічука: його признано було «слабоумнымъ». В 1845 р.

Олейнічук одержав від поміщика навіть «формальную отпускную». Дякуючи освіті і власній гіркій долі кріпака Олейнічук зрозумів весь тягар панщини. Наслідком цього було, як каже д. Щеголів, «надзвичайно глибоке обурення морального почуття, що залишили сліди на ціле життя і дало напрямок останньому». «Будучи сам—показував на допиті Оленічук—изъ крѣпостного званія, имѣя родныхъ, близкихъ и далекихъ, въ крестьянскомъ бити и будучи, сколько для меня возможно, грамотнымъ я не могъ переносить того положенія, въ какомъ находились вообще крестьяне при произвольномъ и нерѣдко жестокомъ обращеніи съ ними помѣщиковъ и ихъ экономическихъ служителей, и поэтому старался сперва, всѣми возможными средствами выбиться изъ крѣпостного званія и въ такой крайности перемѣнялъ православную вѣру, мою званіе русскаго крестьянина на польскаго шляхтича, но это отступленіе не только не успокаивало мене, но еще болѣе мучило различными опасеніями». Душу Олейнічука глибоко вразули страждання рідного йому українського селенства і він ціле життя своє дбав про те, щоб і самому увільнитись від панщини і своїх одноплеменців увільнити від неї».

Будучи преслѣдуемъ по возвращеніи на родину, каже він на допиті, за бродяжество и подвергаясь тюремнымъ заключеніямъ, я еще болѣе возненавидѣлъ крѣпостное свое званіе и хотя получилъ отъ помѣщика своего отпускную, но это мене не успокоило, и насмотрѣвшись, странствуя по Россіи, на разные порядки, а также зная исторію Малороссіи и Польши, зная вражду поляковъ къ русскимъ и преслѣдованія ими крестьянъ, я рѣшился заняться описаніемъ оныхъ и на первый случай сочинилъ всеподданѣйшее прошеніе Государю Императору отъ имени крестьянъ острожской ординаціи о переводѣ ихъ на оброчное положеніе по примѣру крестьянъ казенныхъ. Въ этомъ прошеніи, которое поднесено государю императору, я описалъ злоупотребленія разныхъ помѣщиковъ, ляховъ. Но потомъ, боясь преслѣдованія за это прошеніе и отлучаясь въ разные мѣста и собравъ въ разное врѣмя, до 1847 года и послѣ того, частные случаи и свѣдѣнія объ обращеніи ляховъ съ крестьянами, я предположилъ себѣ за-

няться подробнымъ сочиненіемъ, чтобы, въ случаѣ подверженія меня отвѣтственности за сочиненіе государю императору прошенія, я могъ представить начальству болѣе подробностей о злоупотребленіи помѣщиковъ“.

«Сочиненіе» несчастного Олейнічука виявляє у автора досить глибоке знайомство з історією України, прихильність його до вільнихъ форм її історичного життя; по своєму історичному значінню цей твір становить собою надзвичайно цікавий матеріал для української громадянської і економічної історії... д. Щоголів зазначає, що, становище українського народу въ кінці 40-х років змальовано Олейнічуком надзвичайно яскраво і виразно.

Із слідства, зробленого чиновником Сінницьким, не видно, щоб Олейнічук був дуже вже небезпечним чоловіком. Ніяких фактів, ні відомствів, про те, щоб він підюжував селян до боротьби проти поміщиків, не було знайдено. Та не дивлячись на це, ген.-губ. Бібіков пропонував шефові корпусу жандармів гр. Орлову:

„что какъ человекъ этотъ обнаруживаетъ много мыслей, противныхъ настоящему порядку вещей, — могущихъ, при его отношеніяхъ съ простымъ народомъ, вредно дѣйствовать на умы, особенно при устройствѣ нынѣ въ помѣщичьихъ имѣніяхъ здѣшняго края по Высочайше утвержденнымъ инвентарнымъ правиламъ порядка, то было бы полезнымъ выслать его навсегда въ одну изъ отдаленныхъ губерній, и подвергнуть такому содержанию, чтобы онъ вовсе не имѣлъ никакихъ отношеній съ крестьянами; и 2) что впредь до разрѣшенія Вашего Сіятельства, онъ, по распоряженію моему, содержитсяъ подъ стражею въ Киевской крѣпости.“

Орлов знайшов, що Олейнічук більш небезпечна людина, ніж уявляє його собі Бібіков. А через це, представляючи Цареві рапорт, пропонував «заключить Олейничука въ Соловецкій монастырь, потому что онъ съ своимъ образомъ мыслей и съ понятіями, заимствованными въ латинскихъ монастыряхъ, можетъ быть вездѣ вреденъ, преимущественно для низшаго класса людей, съ которыми онъ неминуемо долженъ быть въ сношеніяхъ».

Царь виявив себе більш суворим, ніж його помішники і 25 ноября 1849 року звелів посадити Олейнічука в Шліссельбургську фортецю, де нещасний і помер 27 іюля 1852 року «отъ долговременной болѣзни».

Изъ полицейскихъ разслѣдованій 1882 года касательно «противоуправительственныхъ сообществъ не столь вредныхъ» (стр. 304—310). В замітці йде річ про «докладну записку» державної поліції в справі зносин своерідних товариств «Охрана» і «Священная Дружина» з «противоуправительственными обществами, не столь вредными». Вбачаючи в цих товариствах sui generis конкурентів по ремеслу поліція хотіла всякими способами скомпромітувати їх в очах уряду. Проти цих товариств висовувалось обвинувачення, ніби вони мають тісні стосунки з загальним „Земським Союзом“, який має звязки із загальною ліберальною лігою, котру знов таки обвинувачували в неменч тісних звязках з терорістами. В докладній записці є згадка між иншим про Драгоманова і про його зносини з російськими конституціоналістами. Драгоманова докладна записка кваліфікує, як „человѣка не только обширнаго ума и образования, но вполне цивилизованнаго и до тонкости совѣстливаго“ Там же зазначається, що „въ концѣ 70 годовъ нѣсколько человекъ „земскихъ дѣятелей“ различныхъ губерній задумали установить нѣкоторую солидарность между дѣятельностью отдѣльныхъ земствъ, съ каковою цѣлью они учредили небольшіе сѣзды наиболее выдающихся замцевъ, встрѣчавшихся каждую осень въ Москвѣ, Кіевѣ или Харьковѣ. Кіевскій сѣздъ, состоявшійся въ концѣ декабря 1878 года, на которомъ, въ качествѣ делегатовъ отъ Южно-Русскихъ соціально-революціонныхъ партій, были приглашены нѣкоторые изъ наиболее закоснѣлыхъ украинофиловъ, — обратилъ на себя вниманіе мѣстнаго жандармскаго управления, вслѣдствіе несполнѣ осторожныхъ распоряженій коего дальнѣйшіе сѣзды были оставлены всевозможными мѣрами предосторожностями“. До записки додано два цікавих документа про деяких українських діячів недавнього українського „былого“. Наводимо їх тут цілком.

1. Выписка изъ дознанія Кіевскаго Жандармскаго Управленія отъ 9 января 1879 г.

«Независимо отъ вышеизложеннаго движенія среди такъ называемыхъ «кошей», «куреней», особое вниманіе обращено еще на сборища лицъ, не имѣющихъ прямого соприкосновенія къ революціонному движенію, но тѣмъ не менѣе извѣстныхъ по своимъ противуправительственнымъ, «конституціоннымъ» возрѣвнїямъ. Изъ вполне достовѣрнаго источника извѣстно, что во второй половинѣ декабря 1878 года до 15 лицъ, принадлежащихъ къ упомянутой группѣ, ежедневно собирались въ одномъ изъ домовъ, расположенныхъ на Подолѣ. Въ эти собранія приглашались представители разныхъ соціально-революціонныхъ партій, между прочимъ проф. Кіевскаго университета Автоновичъ, преподаватели Кіевской военной гимназіи Павелъ Житецкій и Бернштамъ и другіе, явившіеся отстаивать свои теоріи противъ предложенія «конституціоналистовъ» о совмѣстныхъ дѣйствіяхъ въ духѣ конституціи. Сообщитель увѣдомилъ Жандармское Управленіе (со словъ Житецкаго), что съѣздъ группы конституціоналистовъ состоялъ преимущественно изъ земцевъ, между которыми преобладающее вниманіе имѣли Черниговскіе земцы, изъ коихъ особенно выдѣлялся нѣкто Линденсъ или Ливдесъ. Свѣдѣніе это къ сожалѣнію было сообщено нѣсколько поздно, такъ что наблюдательной агентурѣ не удалось намѣтить лицъ, участвующихъ въ упомянутыхъ собраніяхъ. Чтоже касается до личности, указанной Житецкимъ подъ именемъ Линденсъ или Ливдесъ, то слѣдуетъ полагать, что дѣло идетъ о Присяжномъ Повѣренномъ Ливдфорсѣ, владѣющемъ имѣніемъ недалеко отъ Чернигова и извѣстномъ уже по своимъ сношеніямъ съ семействомъ земскаго врача Каминера, несомнѣнно принадлежащаго къ соціально-революціонной партіи.

2. Выписка изъ свода указаній, данныхъ нѣкоторыми изъ арестованныхъ по дѣламъ о Государственныхъ преступленіяхъ. Май 1880 годъ.

«Старицкій Михаилъ Петровичъ, дворянинъ, проживающій въ Кіевѣ, занимался сухарнымъ дѣломъ во время войны. Объ немъ упоминають почти всѣ сознавшіеся въ своихъ заблужденіяхъ. 1907.

яхъ. Такъ Веледницкій указываетъ, что Старицкій участвовалъ не только въ дѣлахъ общества «Старая Громада», но еще въ сборищахъ «Земцевъ конституціоналистовъ», при чемъ пытался установить нѣкоторую солидарность между этими двумя группами.— Богословскій же въ своемъ показаніи указываетъ на Старицкаго, какъ на лицо, которое онъ встрѣчалъ въ квартирѣ Волкова и которое извѣстно ему за помѣщика Кіевской губерніи, переводившаго разныя революціонныя сочиненія на малорусскій языкъ, за что получалъ отъ помѣщика Черниговской губерніи Тарнавскаго по нѣскольку разъ значительныя суммы. По словамъ Богословскаго, Старицкій считаетъ Тарновскаго членомъ земскаго сообщества «добывающагося водворенія конституціоннаго строя въ Россіи».—Львовы (указанные Веледницкимъ какъ Московскіе аристократы) несомнѣнно принимаютъ участіе въ названныхъ проискахъ. Нѣкто Басовъ (нынѣ эмигрантъ) получилъ черезъ посредство Михаила Драгневича мѣсто гувернера въ домѣ Львовыхъ. Въ 1878 году Басовъ возвратился въ Кіевъ съ полученными отъ Львова 900 р., данными ему какъ бы въ награду за службу, въ сущности же на устройство соціалистической рабочей артели.—Уже въ то время существовали довольно интимныя отношенія между Львовою и ротмистромъ (имя пифромъ), который по всей вѣроятности не откажетъ дать требуемыя разъясненія, касательно благонадежности семейства Львовыхъ».

Выписка изъ письма неизвѣстнаго лица на имя Г-жи Помелко въ Швейцарію (Кларонъ).

Адресъ. Въ Швейцарію. Женева. Suisse, Clarens. Canton de Vaud cartier de Platane maison Vichaud M-me Olga Pomelko.

Переводъ съ малорусскаго.

«Прямо до дѣла: Я познакомился съ перевозчиками—В. С. 1). Одинъ изъ нихъ мнѣ раньше знакомъ.—Другой—тоже; но онъ не показывается мнѣ.—Это «панъ» Піотровскій, котораго и вы знаете и о которомъ было напечатано въ Народной Волѣ, что онъ шпионъ. Я его не видѣлъ, но онъ, говорятъ, занимается

---

1) Вольное Слово, органъ, редакторомъ якого був Драгомановъ—С. П.

перевозкой В. С. Знакомый мнѣ перевозчикъ говорить, что онъ не шпіонъ, и что Народная Воля ошиблась. Я же думаю, что И. К. ¹⁾ не печатаетъ слегка, а о такихъ дѣлахъ подавно. Напишите, будьте ласковы, что за человекъ этотъ «панъ» и чѣмъ онъ теперь занимается. Кромѣ того рассказываютъ, что нѣкоторые подписчики В. С. дѣйствуютъ съ вѣдома Священной Дружины ²⁾; Вы, говоря, ручаетесь, что кромѣ пользы украинскому дѣлу, ничего изъ того не выйдетъ и мучениковъ не будетъ. Конечно, Ваше и Аксельрода ручательство вполне достаточны, но все же просимъ объяснить, въ чемъ дѣло... Надо будетъ ближе сойтись съ перевозчиками. Какъ бы не вышла szkoda съ «паномъ» Пусть плательщики смѣнять его, безъ чего опасно имѣть съ нимъ дѣла.—Книжки «Громады» и В. С. розданы по рукамъ. Читають, но къ сожалѣнію у однихъ чиновничьи думки, другіе же не наши. Украина богата Московскимъ якобинствомъ. Пора, давно пора намъ быть самостоятельными, а не московскими прихвостнями.—Пишите же».

Кн. V (май). «Далекое и Недавнее» Воспоминанія изъ жизни революціонеровъ. *О. Люботовичъ*. Спогади відносяться до 1878—81 р. р. В галереї революційнихъ діячів автор присвячує декілько сторінок і українцям. Подаємо дотичні місця цих спогодів цілком в перекладі на українську мову. Вони здебільшого характеризують особисте життя українських діячів, але всеж представляють певний історичний інтерес. Автор въ особому розділі, що має заголовок: *Профессоръ Драгомановъ, редакторъ «Громади»* (стр. 232—233), переказує свої вражіння із зустрічі з знаменитим українським емігрантом.

Переглянувши цю книгу (книгу съ призвіщами членів Женевської емігрантської бібліотеки), я швидко знайшла де-кілько знайомихъ призвіщ, а між ними і призвіще профессора Драгоманова, котрого я трохи знала ще за часів студентства, коли він разом із сімьею мандрував за кордоном і був в Цюриху—центрі

¹⁾ Исполнительный Комитетъ—С. П.

²⁾ С. Петербургское общество Добровольной охраны.

російської еміграції і студентських кружків того часу за кордоном. Я була певна, що Сергій Кравчинський, як що й не був раніш знайомий, то напевне тепер зазнайомився з Драгомановим і що, в кожнім разі, через нього я розшукаю всіх і вся, а через це зараз же пішла до Драгоманова.... Драгоманова я застала вдома: він сидів у себе в кабінеті за літературною працею (він тоді залишив уже разом з професором Зібером кафедру в Київському університеті і видавав в Женеві журнал „Громаду“ на українській мові, а також писав різні історичні праці. Дружина його—вродлива, але хвора жінка, напів лежала на крислі в дальні, куди повела мене служниця, раніш ніж повідомити про мене «г-на професора». Живий, цікавий Драгомановъ зараз прийшов і почав роснитувати, що діється в Росції, про професорські круги, про молодь, земців; я старалась задовольнити його цікавість, як могла, і час минув незамітно. Дружина його була дуже привітлива, але говорила мало; вона, очевидно, тяжко хорувала і це одбирало у неї всі сили. Вона не могла доглядати за своєю маненькою 8-місячною донькою, якій на моїх очах Драгоманов повинен був перемяти білизну. Коли я встала, щоб попрощатись, Драгоманов і його дружина вмовили мене залишитись у них на обід, кажучи, що до обіду прийде напевне Сергій Кравчинський і де хто із співробітників „Громади“, які теж будуть дуже раді зазнайомитись зо мною; поки що він запропонував мені оселитись у них в вільній кімнаті, на горі. Я боялась завдати клопоту його хворій жінці, але вона упевняла, що їй буде дуже приємно і що моя присутність pomoже їй забути про свою хворобу. Я згодилась. Драгоманов сам затопив каменним вуглем калоріфер, щоб нагріти кімнату, і я мимоволі дивувалась мужности цього чоловіка, який умів разом і працювати над поважними літературними працями, і ходити за хворою жінкою і малою дитиною, бажаючи увільнити від зайвої роботи служницю, яка тим часом готовила обід. Через деякий час я вже зовсім влаштувалась на новому помешканні.

Галицький письменник Павлик, співробітник «Громади» (стр. 233—234). Влаштувавшись і передягнувшись в своїй кімнаті, я спустилася на низ, до Ёдальні, і там уже застала невеличке товариство біля розпаленого каміну. Тут було де кілька молодих людей, наборщиків і співробітників „Громади“ і один добродій—

старійший від них, середнього зросту, брюнет років 35 з великими чорними, якимись тусклыми очима — це був Павлик, співробітник „Громади“, відомий український письменник галичанин, дуже впливовий у себе дома, як талановитий белетрист і організатор численних галицьких кружків. Він був гостем в Женеві і збірався від'їздити звідси. Після декількох незначних фраз першого знайомства, він почав з захопленням оповідати, як швидко розвивається зріст національної самосвідомості в Галичині, дякуючи впливові літератури, як це не подобається місцевим поміщикам-полякам і як вони, не дивлячись на свою силу в Австрії, мусять миритися з цим неприємним для них фактом.. Коли він говорив це, його тусклі очі запальувались, і я бачила, що це питання—релігія його життя. Але мене, росіянку, його радість не зворушувала і не умиляла. Я виросла в Російській деревні і в Москві, центрі великої Русі; я звигла з дитинства чути і мріяти про щось широкє, світове, всепримиряюче, а тут я бачила тільки радість побіди в вузько-місцевій боротьбі двох близьких одне до другого галузів славянського племені, боротьби, що мала, правда, поважне коріння в соціалній нерівності мужика-русина, або, як висловлювався Павлик, руського, впевняючи, що русини в Галичині називають себе руськими, і поміщика-поляка. Але на щож боротьбу з цією соціальною нерівністю переносити на племенний ґрунт, на що викопувати прірву між близькими народами, яким в Австрії слід би було боронити своє більш широке расове (славянське) завдання, а не вузько-племенне, таке нікчемне (sic! С. П.) перед лицем ненажерливого германізма. Під час розмови до хати увійшло де кілька гостей, або краще співробітників Громади, все—природні українці з півучою мовою і характерною гортанністю у вимові. Майже одвочасно з ними прийшла і старша донька Драгоманова, вродлива дівчина років 14, яка тільки що повернулася з школи. Останнім прийшов Сергій Кравчинський. Я кинулась до нього на зустріч, і ми обнялись, не зважаючи на присутніх і знаючи, що ці люде зрозуміють нашу братерську радість і не переінакшать її. Скоро до хати увійшов Драгоманов—і всі сіли до столу. Обід минув дуже жваво. Драгоманов був веселий і жартовливий. Я вперше чула вільну розмову цього чоловіка в тісній родинній обстанові; від його розмови повідало життям; його широкі історичні знання на-

давали розмові глибокий, чисто філософський інтерес; але він не був чоловіком, що силою забирає собі слово, навпаки він кожного зацікавив брати участь в розмові.

Метранпаж «Громади» Хома (стр. 234 -- 235). Після одного блискучого оповідання із побуту середньовічної Італії, над історією якої тільки що працював Драгоманов в Римі, він примусив свого метранпажа, на ймення Хому, оповісти нам, як він об'їздив цілу Європу, побував навіть в Парижі, не вживаючи ніде іншої мови, як тільки української. Це був ряд комічних сцен, що примушували сміятись всіх присутніх; Хома закінчив своє оповідання згадкою про те, як одного разу він через зайву поквапливість зрадив рідній мові і вжив французької, але так невдало, що з того часу закликав ніколи не вживати цієї собачої мови, в якій всі слова скидаються одне на друге.— Маєте собі,— каже він -- тримаю я в руках гарячі сосіски, поспішаю до дому, щоб вони не прохолоти, пригадую, що у мене не має горчиці, біжу до лавочки і похалцем кажу: „touchard!“ Лавочник, не кажучи ні слова, жене мене майже в потилицю, сосіски падають з моїх рук в грязюку, і я залишаюсь без обіда. Виявляється, що треба було сказати *moutarde* (горчиця), а мені підвернулось на язик *touchard* (шпiон), яке так часто вживають наші росіяне за кордоном... Драгоманов і його „Громадці“ самі, очевидячки, глузували над занадто вже утрированным українофільством, що прибирало в Росії іноді досить комічні сцени. Пізнавши потім Драгоманова трохи ближче, я впевнилась, що це був не тільки чоловік широкої освіти і од природи дуже розумний, але й чоловік гуманного серця; я не могла читати його статей в „Громаді“, бо не розуміла української мови, але його розмови були завше розумні і глибоко інтересні. Правда, Сергій Кравчинський, що мав терпіння перечитати перші книжки «Громади» наодинці з приятелями, як справжній революціонер, шуткував над хохломанством, вузька (!) постанова ідей котрого суперечила (sic! С. II.) широким завданням братства народів, що лежали в основі російського соціалізму, розуміючи, що Драгоманова, який сжився із своїми поглядами, не переконаєш; він жалів його «святя святих» і не заводив з ним пустих балачок.

Відносини Драгоманова до революціонерів (стр. 235). Але не всі представники російського соціалізму дивились так широко

на право духовної свободи кожного і через де який час, здається в 1881 році, Драгоманов виступив з своєю чудною заявою проти російської соціально-революційної партії, яка тоді наробила чимало шуму. Мене тоді не було в Швейцарії і не знаю, як це сталось; його заяви я не читала і не знаю, чим вона була викликана, але думаю, що де яку ролю тут відіграла нетактовність де кого з революціонерів, але в цей час (кінець 78 і перша половина 79 р.) Драгоманов дуже симпатизував нам і відносився до революційних діячів з великою пошаною, хоча круг його знайомств в цій сфері був не дуже широкий. Так, не дивлячись на те, що в Женеві тоді перебували Віра Засуліч, Стефанович і Дейч, я їх не зустрічала у Драгоманова і познайомилась з ним трохи згодом, здається просто на вулиці, коли в перші дні мого перебування в Женеві Сергій Кравчицький був моїм поводитарем, поки я не призначалась до міста.

Пестель предъ Верховнымъ Уголовнымъ Судомъ Н. П. Сільванського (кінець). В розділі IX стр. 258. — *О различныхъ тайныхъ обществахъ*—Пестель між иншим показував, що він чув про існування Зеленой Лампы, Русскихъ рыцарей, Свободныхъ садовниковъ, Соединенныхъ славянъ, Кавказскаго и *Малороссійскаю* (курсів наш С. П.) обществъ. «О точныхъ ихъ мѣстахъ пребывания, статутахъ, времени учрежденія, управахъ и думахъ ничего не знаю». На запитання верховного уголовного суду.

«Было ли заведено в *Малороссіи* тайное общество Новиковымъ? что вамъ извѣстно о другомъ, тамъ же основанномъ обществѣ Лукашевичемъ, о коемъ сами вы рассказывали членамъ своего общества, и не сіе ли послѣднее есть то многочисленное общество въ Малороссіи, которое помышляетъ объ отдѣленіи сего края отъ Россіи и готово отдаться въ покровительство Поляковъ или другое, и какое именно?»

Пестель одповів:

«Новиковъ завелъ въ Малороссіи ложу масонскую, но тайнаго общества не успѣлъ устроить; по крайней мѣрѣ не имѣлъ я о томъ ни разу ни малѣйшаго извѣстія. Общество же, осно-

ванное, какъ я слышалъ, Лукашевичемъ, есть то самое, которое помыпляло по словамъ поляковъ о независимости Малороссіи и готово было отдаться въ покровительство Польши, какъ о томъ мною объяснено въ прежнихъ показаніяхъ¹⁾. Болѣе же я ничего о семъ обществѣ не слышалъ и не знаю. При семъ говорилъ я полякамъ, что Малороссійское общество никогда не успѣетъ въ своей цѣли, ибо Малороссія на вѣки съ Россією пребудеть неразрывною и никакая сила не отторгнетъ Малороссіи отъ Россіи».

Відомости про існування «Малоросійскаго общества» з певними сеператистичними цілями під час «заговора» Декабристів заслугують на більшу увагу українських істориків, як невідомі доси факти із історії українського політично-національного самопізнання.

Бн. 6 (іюнь) *Неизданн्या стиготворенія Т. Г. Шевченко I. Поема «Єретикъ»* стр. 1—5 Поему надруковано з того місця, де починається опис Констанцького собора. Передруковано в повному виданню Кобзаря під ред. В. Доманицького С. Петербург 1907 р.

Далекое и Недавнее (окончаніе). *О. Любатовичъ-Джобадари*. На стор. 131 уміщено коротенькі спогади про співробітника Драгоманівської «Громади» Сергія Подолинського. Спогади ці торкаються особистого життя Подолинського (стр. 131).

Автобіографія М. П. Драгоманова стр. 132—213 Автобіографію передрюковано з власного рукопису самого Драгоманова, що схороняється і тепер у М. Павлика. Українському громадянству автобіографія знаменитого українського діяча і емі-

---

¹⁾ Слышалъ я отъ поляковъ, съ коими разговоръ имѣлъ объ обществѣ и коихъ уже именовалъ, что таковое существуетъ многочисленное въ Малороссіи, съ коимъ они будто бы въ союзѣ находятся, что сіе общество желаетъ независимости Малороссіи и готово на сей конецъ принять покровительство Польши, когда сія успѣетъ приобрѣсти для себя независимость.

Изъ членовъ сего малороссійскаго общества никто не былъ названъ. (Первый допросъ въ Петербургѣ).

гранта відома з книжки М. Павлика: Михайло Петрович Драгоманов (1841—1895): його юбілей, смерть автобіографія і спис творів. Львів 1896.

Крім того, де-які уривки з автобіографії уміщено було в передмові д. Б. Кістяковського до «Собранія политическихъ сочиненій» М. П. Драгоманова, виданого редакцією «Освобожденія» в Парижі 1905 года.

Кн. 7 (іюль) *Процессъ «Великорусцевъ»* 1861 г. (по не-изданнымъ источникамъ). В статті між иншим наведено уступ (стр. 82—83) із програмової статті «Великорусса» № 1, в якій зазначається погляд цієї політичної організації 60-х років і на становище України.

«Мы, великоруссы, достаточно сильны, чтобы остаться однимъ, имѣя въ самихъ себѣ всѣ элементы національнаго могущества. Гордые своею силою, мы не имѣемъ никакой нужды искать по примѣру Австріи вреднаго для насъ самихъ искусственнаго могущества въ насильственномъ удерживаніи другихъ цивилизованныхъ племенъ въ составѣ нашего государства. Мы можемъ вполне признать права національностей. Вотъ объясненіе имени, носимаго нашею газетою. Но вопросъ о Южной Руси еще только возбуждаемъ мы сами, предлагая его на розсмотрѣніе южнорусовъ. Вопросъ о Польшѣ уже требуетъ немедленнаго практическаго рѣшенія (стр. 82—83).

В другому числі «Великорусса» редакція також обстоювала «освобожденіе Польши и Южной Россіи» (98—99).

Къ исторіи отношеній партіи «Народной Воли» и партіи Пролетаріатъ. Це власне є передрук де кількох сторінок із офіційного рарітетного видання «Матеріали для исторіи революціоннаго движенія въ Царствѣ Польскомъ съ 1877 по 1885 г». В четвертому томі цих матеріалів уміщено між иньшим характеристику найвидатніших членів «Пролетаріята». В біографічній характеристиці Бардовського згадується про арешт у нього під час трусу разом з иньшими нелегальними виданнями 4-х відозв під заголовком: *Украинскому народу объявленіе* і 9 відозв—

під заголовкомъ: «*Славному казачеству*». Відозви надруковано в польській і російській мовах (стр. 298).

В виділі «Историческая бібліографія» подано рецензію В. В. на книжку: «*Russen über Russland. Ein Sammelwerk herausgegeben von Josef Melnik*». Автор рецензії зазначає великі пропуски в книжці, присвяченій переважно розвитку лібералізму в Росії, і цілковите ігнорування революційного руху в Росії. Цей дефект кидається на очі і при огляді розділів, де йде річ про рухи серед пригнічених національностей Росії. Ті елементи національних рухів, що носять яскраво визначений революційний характер, між иншим і серед українців, цілком зьігноровано. Читання цих розділів приводе до того висновку, що всі пригнічені нації Росії охоче б залишались «вірнопопаданими», коли б тільки уряд російський не провокував їх на опозицію. Відповідно до цього автори розділів про національні рухи дуже мало зупиняються на історії самостійного зросту національних політичних партій, віддаючи непропорціонально багато місця малюванню тих утисків, яким підлягали і підлягають пригнічені нації Росії. Розділ про національний рух серед українців належить проф. Грушевському.

Кн. 8 (август) *Неизданная произведенія Шевченка*. Предисловіє къ Кобзарю. Передмова ця в де яких уступах відома вже українському громадянству з книжки проф. Н. В. Стороженко «Изъ области литературы. Статьи, рѣчи, лекціи и рецензіи. М. 1902 г. стр. 452 і др. Крім цього передмова неповно і з грубими помилками надрукована і в книжці Кониського «Тарас Шевченко. Хроніка его життя». (Львів 1898). Редакція «Былого» буквально передруковала з оригінала текст передмови.

Къ біографіи Т. Г. Шевченка стр. 4—12. В цій замітці надруковано «подлинное» слідство в справі участі поета в Кирило Меєодієвському братстві. Слідство це зьявляється в друку вперше і має певне значіння для в'яснення справи з арештом Шевченка, не дивлячись на те, що редакція «Былого» вважає її за тенденційну.

Воспоминанія чайковца С. Сінегуба. Автор цих спогадів брав діяльну участь в кружку чайковців. Згадуючи про свого брата Володимира, він зазначає, що брат цей за молодих часів

участвовав въ украинофильскомъ движеніи и присоединился съ частью украинофиловъ къ возстанію поляковъ въ 1863 году. Все его участіе, впрочемъ, выразилось въ неудачной попыткѣ, вмѣстѣ съ помѣщикомъ Переяславскаго уѣзда Полтавской губ. Потоцкимъ, вызвать возстаніе тамошняго казачества одновременно съ возстаніемъ поляковъ. Вызвать такое же возстаніе попытался въ Кіевской губ. въ имѣніяхъ Трепова и небезызвѣстный Павелъ Платоновичъ Чубинскій. Миѣ известны только эти два члена „Кіевской Громады“, попытавшіеся вызвать возстаніе хохловъ одновременно съ поляками для возстановленія Украины. Оба они и поплатились: Чубинскій былъ сосланъ въ Пинегу, а братъ мой высидѣвши 2 года въ Кіевской Прозоровской башнѣ, былъ потомъ сосланъ въ Вятку“. (стр. 43).

Листъ Бакунина къ неізвиѣстному. Листъ цей присвячено питанню про становище Славянъ і про ті засоби, якими можно досягти їхнього увільнення від якого б то було, а особливо від німецького ярма. Листъ цей уявляє з себе надзвичайно цікавий матеріалъ для характеристики поглядів Бакунина на славянське питання. Обстоюючи загальну славянську федерацію, засновану на рівності і самоврядуванню, Бакунінъ виступає гарячимъ прихильникомъ автономії кожного народу, якимъ бы незначнимъ вінъ не був. Виходячи з цього, Бакунінъ між иншимъ бувъ тієї думки, що і «Польща повинна відмовитись від рутенцівъ в Галичині, Латві, білії и малій Росіі». (стр. 263).

В видділі «*Историческая библиографія*» уміщено докладну рецензію (стр. 277--212) С. Русовой на внижку Драгомановъ М. П. «*Собраніе политическихъ сочиненій съ біографическимъ очеркомъ и портретомъ автора т. II. Парижъ. Изданіе редакціи «Освобожденія» на средства демократовъ украинцевъ.*»

Бн. 10 (октябрь). *Процессъ 17-ти народовольцевъ въ 1883 году.*—Це власне повний урядовий актъ обвинувачення проти 17

народовольців з де якими цікавими урядовими документами в цій справі. З поміж них треба зазначити урядове звітлення про «Організацію въ 1877 году преступнаго тайнаго сообщества въ средѣ крестьянъ Чигиринскаго уѣзда, Кіевской губерніи, организованого, як відомо, народовольцями Яковом Стефановичем при участи Дейча і Бохановського.

Кн. 12. (декабрь). *Документы къ Чигиринскому дѣлу.* — З документів уміщено «Высочайшую тайную грамоту», яку ширив між селянством Стефанович для того, щоб організувати його. Наводимо текст цієї «грамоти» з огляду на великий інтерес цього документа, котрий так характеризує прийоми агітації вдатного російського революціонера.

„Вѣрные наши крестьяне! Со всѣхъ концевъ Государства нашего слышимъ мы жалобы дорогого намъ крестьянства на тяжкія угнетенія искони враждебныхъ ему дворянъ. Между тѣмъ мы съ самого выступленія нашего на престолъ Имперіи Россійской старались улучшить положеніе Ваше. Вопреки желанію всего дворянства, Высочайшимъ манифестомъ 19 февраля 1861 года мы освободили васъ отъ крѣпостной звисимости и даровали вамъ всю землю безъ всякаго за нее платежа, а также лѣса и сѣнокосы, несправедливо дотолѣ принадлежавшіе однимъ дворянамъ.

Сію волю нашу простерли мы, какъ на бывшихъ помѣщичьихъ, такъ на государственныхъ крестьянъ, изъ коихъ послѣднимъ должны были отойти всѣ казенные земли и лѣса; всѣхъ мѣщанъ, отставныхъ солдатъ, и весь безземельный людь, безъ различія вѣроисповѣданія, повелѣли мы также надѣлать землей, ибо симъ даромъ Господь предоставилъ право всякому человѣку пользоваться въ равной мѣрѣ. При этомъ мы облегчили рекрутскую повинность; даровали всякому право свободнаго и безплатнаго занятія всякими ремеслами и промыслами: рыбными, соляными и всѣми другими.

Мы повелѣли оставить помѣщикамъ только усадьбы и такое же количество земли и лѣса, какое придется и всякому бывшему ихъ крѣпостному по равному подушному раздѣлу. Такова была воля наша, обнародованная въ манифестѣ 19 февраля 1861 года. -- Но къ величайшему огорченію Нашему дворяне вос-

препятствовали исполненію повелѣній нашихъ. Они хитростью и обманомъ удержали за собою большую и лучшую часть земли, всѣ лѣса и сѣнокосы и только самую худшую и ничтожную часть отвели Вамъ, притомъ еще наложили за оную чрезмѣрные выкупные и оброчные платежи; многимъ изъ васъ они далеко не дали никакого надѣла, всѣ промыслы обложили налогами, выдумали земскія и другія повинности, кромѣ того недостойный Наслѣдникъ Нашъ, несмотря на противодѣйствіе Наше, въ угоду дворянамъ обременилъ Васъ тяжелою рекручиною, дабы вмѣстѣ съ ними имѣть противъ васъ силу и тѣмъ держать васъ, какъ скотовъ, въ темнотѣ и нищетѣ.

Вотъ что хотѣли Мы сдѣлать для Васъ, но, къ сожалѣнію; воля Наша приведена въ исполненіе не была.

Непрестанная 20-тилѣтняя борьба Наша за васъ съ дворянствомъ убѣдила насъ наконецъ, что Мы единолично не въ силахъ помочь вашему горю, и что только вы сами можете свергнуть съ себя дворянское иго и освободиться отъ тяжелыхъ угнетеній и непосильныхъ поборовъ, если единодушно съ оружіемъ въ рукахъ возстанете противъ ненавистныхъ вамъ враговъ и завладѣете всею землею. Руководясь симъ убѣжденіемъ, всѣмъ Вамъ крестьянамъ, а также и мѣщанамъ, вѣрнымъ намъ, а не недостойному наслѣднику Нашему Александру Александровичу съ его союзниками дворянами и великими князьями, повелѣваемъ: Соединитесь въ тайныя общества, именуемая «Тайныя Дружины», съ тѣмъ, чтобы подготовиться къ возстанію противъ дворянъ, чиновниковъ и всѣхъ высшихъ сословій. Всякій, кто готовъ положить жизнь свою за великое дѣло, обязанъ дать присягу на вѣрность обществу Тайной Дружины. Сіи общества должны держать себя въ самой строгой тайнѣ отъ дворянскаго начальства и поповъ, этихъ, по большей части шпионовъ панскихъ, а не достойныхъ пастырей стада Божія. Измѣнниковъ не должно падать, и всякій, кто умертвитъ предателя, совершитъ доброе и благородное дѣло.

Повелѣваемъ Тайнымъ Дружинамъ исполнять Нами утвержденные уставы; сохранять твердость и единодушіе въ своемъ дѣлѣ и не вѣрять ни попамъ, ни дворянамъ, которые лживыми обѣщаніями и всякими другими способами будутъ стараться внести между вами раздоръ и тѣмъ ослабить ваши силы. Въ слу-

чаѣ же смерти нашей, или могущаго произойти несчастія, завѣщаемъ Тайнымъ Дружинамъ не покидать своего великаго дѣла и непрестанно съ мечемъ въ рукѣ бороться съ вѣчнымъ врагомъ свободы и благоденствія нашего, поки язва сія съ корнемъ не исчезнетъ съ земли Русской.

Когда же священная борьба ваша съ дворянами, этимъ хитрымъ, но слабымъ врагомъ вашимъ,—съ Божіей помощью увѣнчается для васъ побѣдой, — тогда вся земля, съ лѣсами и сѣнокосами, станетъ такимъ же бесплатнымъ достояніемъ вашимъ, какъ вода, свѣтъ солнечный и всякій другой даръ Божій, — созданный для человѣка; не будетъ ненавистнаго вамъ дворянскаго начальства, не знающаго состраданія къ вамъ, и воцарится тогда свобода и благоденствіе на землѣ Русской.

Итакъ, осѣни себя крестнымъ знаменемъ, православный народъ, и призови благоволеніе Божіе на святое дѣло твое. Помни, како заповѣдь, сіи слова, сказанныя тебѣ Царемъ-доброжелателемъ твоимъ! На подлинномъ собственная Его Императорскаго Величества печать и подпись „Александръ II“ С.-Петербургъ. 1875 года февраль 19.

Далі уміщено зміст самого статута «Тайних Дружин»; з виясненням внутрішньої організації їх і «обряд святої присяги», яку мусив принести кожен, хто вступав членом до «Тайної Дружини» (див. 250—261 стор.).

Ми лише інформаційно зазначили українській елемент, розсипаний по книжках «Былого» за 1906 рік. Хоч і як він епізодичний, уривчастий, але всеж, не дивлячись на це, дає чи мало нових і свіжих фактів для пізнання нашого минулого, особливо ж минулого недалеких від нас часів. Історикам нашого громадянського життя, історикам українського національного руху і тим, хто брав у ньому безпосередню активну участь, або у кого схоронились хоч якісь спогади, відомості, доси ще не відомі в дрюку, треба вжити всіх засобів, щоб познайомити з ними ширше українське громадянство. Воно мало знає про це минуле, а особливо про ті боки його, що мають певний політичний характер і з'ясовують нам політично-національну еволюцію на Україні

та форміровку і зріст українських політичних партій. Оpubліковання історичних матеріалів в формі різних спогадів, характеристик, листів, монографій і т. ин., що так або інакше виявляли б нам наше недавнє «былое», являється саме тепер не тільки настиглим питанням історичної науки, але й черговим питанням сучасного громадянського нашого життя, зрозуміти і направити яке по певному шляху не можна, не ознайомившись більш менш докладно з історією його в минулому.

С. Петлюра.
